

Békés Enikő: *Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben*

Budapest, Balassi Kiadó, 2014 (Humanizmus és Reformáció, 35), 208 l.

Békés Enikő 2014-ben, a Humanizmus és Reformáció sorozatban publikált kötetében Galeotto Marzio két művének, az 1490-es *De doctrina promiscua* című traktátusnak és az 1485-ös *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, de a továbbiakban csak *De dictis*ként hivatkozott könyvnek az interpretációját végezte el. A monográfia Békés 2011-es disszertációjának emendált változata, amely szorosan illeszkedik az eddigi publikációi által kijelölt eszme-, irodalom- és tudománytörténeti törekvésekhez. A szerző kiváló filológus, aki magabiztos tudással és higgadt narrációval, valamint interdiszciplináris módszerekkel tesz rendet Galeotto csapongó stílusban írott kötetekben. Mivel mind a *De doctrina promiscua*, mind a *De dictis* szerteágazó témákat ölelnek fel, szinte lehetetlenül széles ismeretekkel kell rendelkeznie a velük foglalkozó kutatóknak. Békés azonban heroikusan állja ki a próbát, és csak azokra a kérdésekre ad választ, amelyekben kompetens, miközben rálátást enged további vizsgálatokra szoruló problémákra is.

Ahogy arra Láng Benedek is rámutat *Mágia a középkorban* című könyvének utószavában: „a mágia mint vallástörténeti, tudománytörténeti és szociológiai kutatás tárgya a történettudományok teljes jogú témájává lépett elő. Önálló diszciplínáról van tehát szó, amelynek megvannak a maga vezető tudósai [...], a maga társulása [...], publikációi és folyóiratai, valamint a maga nemzetközi konferenciái”¹ Ugyanez igaz az asztrológia tárgykörében írott középkori és kora újkori szövegek tudományos feldolgozására. A 20. századtól kezdve Frances A. Yates-től Luis Miguel Vicente-Garcián át Roger Frenchig számos kutató igyekezett az említett korszakok csillagjósással foglalkozó műveit beilleszteni a tudomány- és eszmetörténeti áramlatokba, megkezdték a filológiai, textológiai feltárást. A Békés által bemutatott téma hazai úttörői közé tartozik többek között Klaniczay Tibor, Bollók János, Szörényi László és Jankovits László.

Békés a Mario Frezza által új irányba mozdított Galeotto-kutatásba kapcsolódik be, és a Cesare Vasoli-féle 1977-ben kijelölt utat folytatja. Frezza 1948-ban kezdte el a Juhász László által ki nem adott Galeotto-művek közzétételét, valamint több figyelmet szentelt az asztrológia tárgykörének. Vasoli tanulmányaiban hangsúlyozta, hogy Galeotto textusait csak akkor interpretálhatjuk megfelelően, ha azokat koruknak megfelelő kontextusba helyezzük. Ez többek között azt is eredményezi, hogy Békés Marzio forrásainak feltárása közben bepillantást enged a korszak gondolkodásába,

¹ LÁNG Benedek, *Mágia a középkorban*, Bp., Typotex, 2007, 149.

miközben megfigyeléseket tesz a 15. század végi firenzei értelmiségről, illetve az orvosi-asztrológiai tanok társadalmi megbecsültségéről. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy Galeottót eddig meglehetősen szélsőségesen helyezték el a kutatástörténetben: vagy lenéző hangnemben tárgyalták életművét, vagy éppen ellenkezőleg, túlbecsülték munkásságát. A Bonfini *Symposion*jában bemutatott kéjvágyó, epikureista Galeotto – aki szinte udvari bohócként szórakoztatja Mátyás királyt – képe, amely évszázadokon keresztül uralkodó volt, árnyalásra szorul.² Békés sikeresen szakít az elfogult, részrehajló szakirodalmi hagyománnyal, és törekszik rá, hogy kizárólag elfogulatlan, alátámasztható megállapításokat tegyen. Már a Galeotto-életrajz ismertetése közben tetten érhető ez az attitűd: a szerző az oeuvre bemutatásánál csak a megbízható adatokat közli, és nem bocsátkozik céltalan találgatásokba. Ugyanez vonatkozik a *De doctrina* keletkezéstörténetének ismertetésére. Békés igyekszik felfejteni a Lorenzo de' Medicinek ajánlott dedikáció sikertelenségének okát, elsősorban James Hankins tanulmányára hivatkozva. Mi lehetett Galeotto célja a dedikációval? A kérdésre adott válaszban ismét megfigyelhető Békés tárgyilagos gondolkodásmódja: szerinte az anyagilag éppen bizonytalan Marzio egyetemi állást szeretett volna kapni Lorenzo közbenjárásával, és nem valószínű, hogy a kapott elutasítást valamilyen neoplatonista-arisztotelianus szembenállás indokolta volna, ahogyan azt korábban feltételezték. Hankins mutatott rá arra, hogy ugyan a Mediciek inkább a neoplatonista lélekfelfogást támogatták, a Lorenzónak dedikált művek nagy része azonban arisztotelészi álláspontot foglalt el. Az uralkodó család nyitott volt a különböző eszmékre, így a *De doctrina* egyik fejezetében a Mediciek által pártfogolt teóriát vitató koncepció nem lehetett ok az ignorációra.

A bevezetést követő második nagyobb fejezet az *orvostudomány, lélekfilozófia és antik irodalom recepciójának* bemutatására vállalkozik (41–61). Békés ismerteti a középkor és reneszánsz határán uralkodó orvosi nézeteket, valamint az orvostudomány helyzetét a tárgyalt korszakban. Ebben az időszakban éleződtek ki a viták a jogtudósok és orvosok céhei között arról, hogy melyik szakmának tulajdonítsák az elsőbbséget. Az összetűzés központja Firenze volt. Az orvosok fokozatosan vesztek tekintélyükből az előretörő járványok elleni küzdelem kudarca, valamint a kuruzslók miatt.

Galeotto elfogadta a 15. században még mindig uralkodó galénoszi testnedvelméletet és lélekfilozófiai nézetet. Marzio a fekete epe túltengésének okaként fellépő (pozitív megítélésű) melankolikus állapot leírásának több lapot is szentel, bemutatja annak kiváltó okát. Lorenzo de' Medici is a melankóliáért felelős Szaturnusz bolygó hatása alatt állt, így nem kérdéses, hogy Galeotto miért érezte szükségét a bővebb leírásnak. A test és lélek viszonyát nagyon szoros összefüggésben látta, szerinte a test halálával a lélek számára is véget ér az élet, azok egymástól elválaszthatatlanok. A humanista szerző

² Erről bővebben lásd BÉKÉS Enikő, *Galeotto Marzio alakja Bonfini Symposion című művében = Szolgáltatokat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Bp., Balassi, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009, 42–47.

arisztotelianus lélek- és tudományfelfogása jól illeszkedett a 15. században is észlelhető skolasztikus Arisztotelész-recepcióba. Epikurosz szintén a lélek halandósága mellett érvelt, Galeotto pedig könnyen azonosult nézetével. Valószínűleg ez utóbbi is közrejátszott abban, hogy Bonfini korábban említett *Symposion*jában Marzio Epikurosz szerepét kapta.

Galeotto több, a korszakban domináns eszmeáramlatot is a magáénak tudott, averroista szemléletét bizonyítja, hogy a legfőbb boldogság nem jelentett számára saját bevallása szerint mást, mint a megszerezhető tudás birtoklását. Békés ebben a témában főleg Paul O. Kristeller és Charles B. Schmitt eredményeire támaszkodik, akik sikeresen különböztették meg az eltérő Arisztotelész-értelmezéseket, vagyis a skolasztikus és reneszánsz arisztotelianizmust, amelyek a 15–16. században egymás mellett éltek.

Békés tovább árnyalja az eddigi szakirodalomban főleg ironikus modorban tárgyalt Marzio jellemét, kiemelve a humanista magabiztos jártasságát az antik irodalomban, amely a nagyszámú ókori szerzőktől vett szépirodalmi idézetek szakszövegkontextusban való elhelyezésében is megmutatkozik. Galeotto sokszor váratlanul ragad ki részleteket az általa nagyra becsült auktoroktól, ezzel bizonyítva széles, humanista műveltségét. A szerző javasolja további vizsgálatok alá vetni, hogy Galeottonak Vergiliusszal és Ovidiusszal kapcsolatos magyarázatai vajon milyen hagyományba illeszthetők be, azok kimutathatók-e más, nem galeottói művekben is. Azért is lenne fontos feltárni ezeket a hasonlóságokat, hogy választ adhassunk a kérdésre, vajon inkább középkori, skolasztikus, avagy humanista tradíciót követ-e Marzio a kommentárjaiban.

A könyv harmadik nagyobb fejezete az *asztrológiai és orvosi-asztrológiai tanokkal* foglalkozik a *De doctrina promiscuá*ban (61–121). Először az asztrológiai gondolkodás megítélését tárgyalja a középkorban, illetve Galeotto asztrológiai nézeteit és azok eszmetörténeti kontextusát késő középkori viták összefüggésében. Békés bemutatja a leginkább uralkodó középkori nézeteket a csillagjósítás tárgyában, így Szent Ágoston asztrológiára vonatkozó határozott ellenszenvét és Sevillai Szent Izidor aggályait, illetve az asztronómia és asztrológia közötti különbségtevés jelentőségét. Az asztronómia és asztrológia eltérő definícióit Galeotto, akárcsak kortársai, figyelmen kívül hagyta, ami esetlegesen nehézkessé teheti az értekezések interpretációját. A korszakban továbbra is élt az asztrológia kettős megítélése, pogány babonának tartották, ugyanakkor Aquinói Szent Tamás és Nagy Szent Albert tanaira hivatkozva elfogadták a csillagok testre gyakorolt hatását, így Galeotto is. Békés összeveti Galeotto munkáját Ficino 1489-es *De vita coelitus comparandá*jával, kiemeli a köztük fellelhető hasonlóságokat: mindketten párba állították a bolygókat, testnedveket, illetve fémekeket.

Ennek a fejezetnek a legbővebben kifejtett része az *Asztrológia, orvosi asztrológia, talizmánmágia és fiziognómia a De doctrinában* címet kapta. Békés először végigtekint a bolygók mozgására vonatkozó elméleteken egészen az ókortól kezdve, majd tárgyalja a műben fellelhető alapvető asztrológiai tanokat. Galeottonak minden alkalommal

megmutatkozik fatalisztikus szemlélete, szerinte égi ihletettségre nevezzük el gyermekeinket is, nevünkben benne az egész végzetünk. Ugyanez vonatkozik a Medici családra is, nem lehet véletlen a medicus- és Medici-párhuzam, hiszen a dinasztia tagjai orvosként viselnek gondot a társadalom bajairól (lásd 5. fejezet). Galeotto hitt a talizmánmágia orvosi hasznában, miközben tartott is tőle. Békésnek minden bizonnyal nagy segítségére lehetek Láng Benedek témában született munkái.³ Galeotto az asztrológiának nélkülözhetetlen szerepet tulajdonított a gyógyításban, illetve a betegség kimenetelének megállapításában. Itt javaslom a szerzőnek a középkorban igen népszerű lunáriumokra és az úgynevezett Dies Aegyptiacira vonatkozó kéziratok tanulmányozását,⁴ amelyek véleményem szerint ugyancsak forrásul szolgálhattak a humanista orvosi asztrológiának.

Galeotto fiziognómia-tanának forrását Békés az arab traktátusokban látja, valamint az általuk teremtett hagyományt közvetítő padovai természetfilozófia iskolában. Marzio szerint az adott jegyben született embereken megfigyelhetők csillagjegyük külső tulajdonságai is. Az eszményi férfi arculata az oroszlánéhoz hasonló, nemcsak személyiségében, de külsejében is. Ez az elképzelés fontos szerepet játszott a korszak uralkodóinak önreprezentációjában, például Mátyás király portréi is az oroszlánfiziognómia jegyeit hordozzák.

Nagyon tanulságos Galeotto kompiláló módszereire nézve, amikor Békés konkrét szöveghelyeket vet össze egymással, így például Pietro d'Abano és Savonarola megfigyeléseit az adott zodiákus jegyek külső jellemzőiről. A Pietro d'Abano munkásságával való bővebb összehasonlításakor, illetve az orvosi asztrológia bemutatásánál Békés többek között Lynn Thorndike munkáira hivatkozik. Thorndike több tanulmányában is foglalkozott azokkal az ókori eredetű orvosi-asztrológiai művekkel, amelyek a középkorban és a 15. században is ismertek voltak.

A Galeotto elméleti tudásának gyakorlati megvalósításáról szóló részben a szerző többek között Monica Azzolini 2005-ös tanulmányára támaszkodik, amely „az orvosi asztrológia szerepét a reneszánsz kori Milánó hercegeinek körében vizsgálta” (94). Békés kiemeli, hogy – talán tartva az egyházi megtorlástól – Galeotto érdeklődése az asztrológián belül elsősorban nem a jövőmondásra, hanem annak orvosi vonatkozásaira irányult, valamint a világ működésének megértésére. Ptolemaioszi és arab tudományos tanokat igyekezett integrálni az orvosi gyakorlatába. A korábbi szakirodalom nem vizsgálta, hogy Lorenzo de' Medici és köre hogyan viszonyulhatott Galeotto asztrológiai világképéhez, ezt a mulasztást most Békés igyekszik pótolni. A firenzei mindennapokban jelen volt a csillagászati megfigyelések alkalmazása, akárcsak a csillagkép ábrázolás a Mediciekhez köthető képzőművészeti alkotásokban.

³ Lásd LÁNG, *i. m.*, különösen: *Talizmánmágia*, 67–83.

⁴ Jó összefoglaló a témában: *Manuscript Sources of Medieval Medicine: A Book of Essays*, ed. Margaret R. SCHLEISSNER, London–New York, Routledge, 1995.

Ugyanez igaz az asztrológiai vonatkozású reprezentációs formára városi ünnepek alkalmakor is.

A második fejezetnek szintén bővebb része a Nap szimbolikus jelentőségét tárgyaló tanulmány. Az említett téma azért is szorul szorosabb vizsgálatra, mert a korábbi szakirodalom tévesen a heliocentrikus világgép megfogalmazását vélte felfedezni a *De doctrinában*. Noha a Nap kitüntetett szerepet kap Galeotto munkásságában, azt Békés tagadja, hogy Galeotto lenne Kopernikusz előfutára, véleménye szerint ez inkább Regiomontanus hatásának tudható be. Itt a szerző Gabriella Miggiano és Frezza kutatásainak eredményeit követi.

A fejezet utolsó részében Békés Manilius *Astronomicájának* recepcióját vizsgálja a *De doctrinában*, vagyis azt, hogy milyen szerepet töltek be a maniliusi ismeretek Galeotto művében, valamint hogyan illeszkedik mindez Manilius 15. századi itáliai recepciójába. Békés szerint Manilius munkája az egyik legfontosabb asztrológiai kézikönyv volt Galeotto számára, valamint mottóját (*Nascentes morimur finisque ab origine pendet*) is tőle kölcsönözte. Békés ebben a részben ismét óvva int egy korábbi vélekedéstől, amelyet Gabriella Miggiano tényként kezel, e szerint a Regiomontanus által készített *Astronomica* editio princepséhez felhasználta volna a Galeotto és Vitéz János által emendált kézirat eredményeit.

Békés monográfiájának negyedik nagy fejezete a *Scientia Sexualis*, amely a XVIII. és XIX. caputok interpretációjára vállalkozik (121–143). Galeotto személyének mind korabeli, mind későbbi megítélésében nagy szerepet játszhattak az itt kifejtett nézetei. A szerző izgalmas és érdekes bemutatását nyújtja a nemek közötti átváltozásról és a szexuális örömről alkotott, korszakban uralkodó véleményeknek. Így például megtudhatjuk, hogy elterjedt volt az a nézet, hogy a női és férfi nemi szervek tulajdonképpen azonosak, a vagina nem más, mint belül maradt, kifejletlen pénisz; hogy a nők férfiakénál nagyobb szexuális gyönyörének okát az eltérő testhőmérsékletekkel magyarázták, valamint a termékenységgel hozták összefüggésbe; valamint azt, hogy Galeotto ártalmasnak vélte azt a szexuális pozitúrát, amikor a feleség a férje fölé kerül, ezzel sérvet vagy fekélyt okozva.

Békés alapos filológusi, textológiai munkájának gyümölcse a kézirat és nyomtatvány közötti eltérések megfigyelése: a nyomtatott változatok mind kihagyták Galeotto értekezését a férfiak közötti coitusról, illetve annak orvosi megítéléséről. A szerző Michael Roche eredményeinek figyelembevételével igyekszik kideríteni ennek lehetséges okait: a tárgyalt korszakban ugyanis Firenzében dominánsak voltak azok vélekedések, amelyek szerint a homoszexualitás üldözendő és büntetendő. Feltehetőleg ez játszhatott szerepet a kényes részek nyomtatásból való száműzésében.

Az ötödik fejezet a medicus- és Medici-hasonlat vizsgálatát végzi el, illetve az orvos és uralkodó toposzának történetét mutatja be (143–155). Itt Békés ismét felhívja az olvasó figyelmét a szakirodalmi hiányra: a metafora és a Galeotto-mű, valamint korabeli irodalmi, képzőművészeti alkotások között megfigyelhető relációk ismertetése

eddig nem történt meg. Antik hagyományra nyúlik vissza a társadalmat és annak betegségeit orvosi szemszögből bemutatni, ahogyan az orvos és uralkodó hasonlat, valamint az organikus állam metaforájának használata is. Az orvosi, gyógyszerészeti tanácsok között Galeottónak Lorenzo dicsőítésére is adódott alkalmá, a hízelgés okát és kívánt következményeit is körbejárja Békés.

A monográfia másik elemzett műve Galeotto Marzio *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae* című opusa, amelyben az ideális uralkodó képéről kirajzolódó vélemény esik vizsgálat alá. A szerző két új szempontot emel ki az interpretáció során: a műnek a facetiae-irodalommal való kapcsolatát, illetve a *De dictis* egyik fiziognómiával kapcsolatos szöveghelyét. Békés ismerteti a facetiae hagyományát, illetve párhuzamba állítja Galeotto *De dictis*-ét annak előképével, Antonio Beccadelli *De dictis ac factis Alphonsi regis* művével. Békés Cicerónál kezdi a facetiae retorikai fogalmának bemutatását, Quintilianuson halad tovább egészen Macrobusig, akire Marzio is hivatkozik.

Galeotto humanizmusa megmutatkozik az ókori hagyományra visszavezethető, de a 15. században is elterjedt toposz – a szellemes és tréfás uralkodó – Mátyás figurájára való alkalmazásában is. Békés megkísérli „elhelyezni Galeotto Mátyás király fiziognómiai ismeretére vonatkozó hivatkozását az antik fiziognómiai tanok, illetve a pszeudo-arisztotelészi *Physiognomica* azon recepciójában, amely a morál-filozófiával és a jó kormányzásra vonatkozó elméletekkel hozható összefüggésbe” (168). Galeotto Mátyás fiziognómiai leírásában a korábban említett oroszlán motívumot követi: kiemeli az oroszlánsörényre emlékeztető hajkoronáját, élénk, bátorságot sugárzó szemét, hosszú ujjait, mely a művészetekben jártas emberek sajátja. Úgy vélem, a tanulmány rendkívüli módon színesíti az eddigi szakirodalomban olvasható Mátyás királyra vonatkozó Galeotto-recepciót.

Békés Enikő könyve alapos, hiánypótló mű nemcsak magyar, de nemzetközi kontextusban is. Kellemes, higgadt stílusa rendkívül olvasmányossá teszi a monográfiát és azok is nagy élvezettel lapozgathatják, akik nem kizárólag Galeotto műveinek interpretációjára kíváncsiak, hanem a korszakról is szeretnének bővebb ismereteket szerezni. A monográfia végén található színes képszedet tovább bővíti és meg is erősíti az interdiszciplináris módszer gyümölcsöző eredményeit a műben említett képzőművészeti párhuzamok szemléltetésével. A könnyű befogadást azonban véleményem szerint lehet fokozni: gördülékenyebbé tenni a szöveg értelmezését, ha esetleg a nagyszámú latin idézetek magyar fordításban is olvashatóak lennének a műben. Amennyiben az átültetéseknek is jutna valahol hely a monográfiában, talán azok is kedvet kapnának a könyv forgatására, akik a latin nyelv (magas szintű) ismeretének hiányában nem merik kézbe venni az egyébként rendkívül nagy tudásanyagot mozgató opust. Ugyanez vonatkozik az izgalmas, még több ismeretet adó lábjegyzetekre, amelyeket én szívesen olvastam volna időnként a főszöveg részeként, így nem megszakítva az olvasás dinamikáját.

„Egyre kérünk [csak], hogy bőven add elő, bármit találsz, ami méltó hozzánk. Közben mi is gazdagodunk, és nyújthatunk neked valamit”⁵ – írta Janus Pannonius 1462-ben Galeotto Marzióhoz, és bátran vonatkoztathatjuk Békés Enikő monográfiájára is az idézett sorokat.

Balázs Debóra

⁵ JANUS PANNONIUS *Összes munkái* – JANI PANNONII *Opera omnia*, közread. V. Kovács Sándor, Bp., 1987², 460.